

Josip Hrastar :

Izza zadnjih dni.

I.

Okoli Jelovine so cvetele jablane in hruške v nepopisni lepoti. Drevo pri drevesu v dolgih vrstah, na desno in levo, po sredi in počez. Ves veliki vrt je kakor velikanska zeleno pogrnjena miza, ki je na njej vešča roka razpostavila ogromne šopke, rdečkastobele, s svilo preprežene, v visokih svetlorjavkastih in žoltih vazah. Blesteča svatovska miza v knežji dvorani, a nad njo zlat lesteneč — božje solnce. V njega luči se je kopala vsa daljna okolica, je rumenel sicer črni gozd za Jelovino, sta blestela livada in log. V seči za živahnim studencem je prepeval slavec, nad zelenim poljem je vriskal visoko v zraku škrjanec, vsakoletni gost Jelovčanovih prostranih njiv. Nenavadno lep in blesteč je bil tisto leto majnik v tem skritem kotičku naše lepe domovine.

Nedelja je bila. Jelovčanov Francelj je stopal živahno po poti med njivami in travniki proti četrť ure oddaljeni vasi. Njegov lepi zagoreli obraz je žarel veselja do življenja, vsaka kretnja njegovega visokega in krepkega stasa je kazala, da se kopa njegova notranjščina v blaženstvu in sreči. Naglo je hodil; njegovo oko se je pričakujoče upiralo v daljavo čez njive in travnike, tja proti robu nasprotnega gozda, kjer je v jutranjem solncu rumenela navzdol se vijoča pot, da so se že oddaleč natančno razločevale posamezne gruče ljudi, prihajajoče iz višje ležečih stranskih vasi, hiteče proti župni cerkvi.

Na prvem križpotu je postal in si zasenčil z roko oči. Prav gori pod gozdnim robom se je prikazala vitka ženska postava. Kakor bi plula po zraku je stopala lahko in naglo, komaj dotikajoča se peščenih tal. Franceljnu je začelo srce burneje utripati, kri mu je nagleje zakročila po žilah. Naglo se je okrenil. Ako stopi nekoliko hitreje, morata oba hkratu trčiti skupaj na drugem križpotju pod vasjo. Še lepše so mu sedaj cvetele jablane in hruške v ozadju in po obronkih, še svetleje in jasneje mu je sijalo solnce.

„Hitrejša si od ptice, Tinka. In lažja je tvoja hoja od njenega poleta,“ jo je pozdravil in ji stisnil roko.

„Oh, vedno tako lepo govoriš, Francelj,“ je odgovorila in zardela gori do gostih temnih las.

Zasmejal se je in jo potegnil za seboj, da mu je morala stopati ob desnici. In tudi ona se je smejala, neprisiljeno, prav od srca.

Roko v roki sta hodila dalje. Bila sta sama, ljudje so bili že daleč pred njima. Zaostajala sta, oba srečna, da sta drug pri drugem.

„Ti si učen, Francelj. V mestu si hodil v šolo več let in lahko bi ti bilo dobiti za ženo bogato mestno gospodično. Pa si izbral mene, ki nisem nikdar videla mestnih šol in ki nimam ničesar drugega, razen svojih rok in svoje ljubezni do tebe. Vedno se bojim, da ne bom zate dovolj znala in da se utegne tvoje srce do mene ohladiti. Kako nesrečna bi bila potem, si ne moreš misliti. Čitala sem prav pred kratkim neko povest, ki se je zelo žalostno končala prav zaradi tega, ker je bila med njo in njim v tem oziru prevelika razlika. Oh, jaz bi umrla, Francelj!“

„Kako si brezpametno, dete,“ je vzkliknil in jo privil k sebi. „Odkod naenkrat takšni pomisleki in čemu? Tisti, ki si čitala o njem, ni poznal prave ljubezni. Prava ljubezen je slepa in nema, prava ljubezen je nesebična in požrtvovalna, prava ljubezen ne pozna —“

Oklenila se ga je še tesneje in ga prekinila.

„Ne bodi hud, Francelj! Vem, da si drugačen od drugih, ne zameri mi!“

Molče sta nadaljevala svojo pot. Tako svetla, tako neizrečeno lepa kakor ta, se Tinki do tistikrat še ni zdela nobena nedelja.

Tik pod vasjo sta se razšla. Po maši je šla Tinka k teti na skromno kosilo, a popoldne po nauku, ko so se ljudje že razšli, jo je Francelj čakal za ogradam. In ko je prišla, sta zavila po samotni daljši poti skozi gozd proti njenemu domu.

Bilo je že pozno, ko sta se ločila na jasi vrhu hriba. Sredi pota je Francelj hipoma obstal in glasno zavriskal. Zapadajoče solnce je krvavo obsvetilo njegov razžarjeni obraz. Stresel je sunoma glavo, kakor bi se hotel siloma odkrižati neprijetne misli, ki ga je bila napadla nenadno in zavrnatno. In je vnovič zavriskal. Toda sedaj je bil njegov glas razkav in hripav, da se ga je ustrašil. Kakor bi ga nekaj podilo, je drevil po najkrajših stezah proti domu, pozdravljajočemu ga veselo izmed zelenja in cvetja, iskrečemu se v zadnjih solnčnih žarkih.

II.

Minilo je nekaj mesecev. Prešla sta pomlad in poletje, izginila je otožnobogata jesen in tudi zima je že izgubljala svoje strupeno želo. Tuintam se je že pokazala trobentica pod brežino, je zažvižgal

kos visoko v orehovem vrhu jutranji pozdrav vstajajočemu belemu dnevju. Po hribih pa je še ležal debel sneg in mrzle večerne sape so skelele do kosti.

Na nizkem ognjišču je sedela nekega večera Tinka. Bilo je že precej pozno in borno kuhinjo je nerazločno razsvetljevalo edino še tleče poleno. V tem svitu so se še žalostneje črtali poedini kuhinjski predmeti, kažočí svoje siromaštvo.

Tinka je jokala. Bila je sama doma in težke misli, ki so jo mučile že vse dolge mesece, ji tudi nocoj niso prizanašale. Daleč so blodile in blizu, prav blizu. In kolikor bližje so bile, toliko tesneje in težje je postajalo njeno srce.

Nje desnica se je enakomerno dvigala in padala, in pravtako se je rahlo dvigala in padala nizka zibel ob njeni strani. Droben obrazek je bledel izmed belih čipk in se smehljaj v sladkem snu angeljem, ki so krožili okoli njega.

Mlada mati se je sklonila k njemu. Težka solza je tedaj padla na nežno ličece, da je za hipec zadrhtelo kakor bi padla nanj živa žrjavica. Naglo je okrenila glavo in potegnila z roko preko oči, da bi detetu ne bilo hudega.

V tem so se odprle duri. V črno dolgo ruto zavita je prikašljala v kuhinjo Tinkina mati. Odložila je ruto na žebelj za vrati in sedla na ognjišče nasproti hčeri. Sključila se je v dve gube in iztegnila koščene posinjene roke nad pojemajoči ogenj.

„Mraz je zunaj, Tinka,“ je dejala čez nekoliko časa in pomencala roke. Nje ugaslo oko je strmelo utrujeno v žrjavico.

Hči je molčala. Srce ji je bilo, da se je slišalo njegovo glasno utripanje. Desnica je nehote izpustila zibel in skupaj z levico trdo objela kolena. Mraz, ki ga je prinesla s seboj starka, je prešel v njo, da se je tresla po vsem životu.

Tako sta sedeli dolgo molče, vsaka z veliko svojo boleščjo v srcu.

Tinka je vedela sedaj gotovo, da je bila zastonj materina današnja pot . . .

„Bogati so tam doli, Tinka,“ je izpregovorila čez dolgo mati. „To bi bila morala vedeti, preden si se spečala z njim.“

„Mati!“ je viknila Tinka boleščjo in si zakrila z rokami oči.

Prehudo jo je zadelo to očitjanje, prvič izraženo z besedami.

„Ne očitam ti, Tinka,“ je dejala mati z glasom, ljubezni polnim. „Bogati so. Polne so njih skladanice in pomanjkanja ne poznajo. Zato ni usmiljenja v njih srcih, zato ni v njih pravice.“

Reveža ne vidijo v njegovem kotu, ako jim pride na pot, ga pohodijo.“

Zopet je nastal molk. Tleče poleno je pokalo, iskre so frčale na vse strani, dim je polegal pod stropom in pritiskal na oči, da so skelele. Burja je stresla zapahnjena vrata, da so zastokala kakor starec na bolniški postelji. Zateglo je zameketala lačna koza v prizidku.

„Kaj naj damo živali?“ je vprašala starka.

„Mica Ferjanova je obljubila pest sena za nocoj. Skočim ponj. Jutri pojdem že morda lahko na delo in za najino hrano in za njeno pičo zaslužim.“

Starka se je ozrla v nje blede, upadli obraz.

„Ne moreš še, ne smeš,“ je dejala pomilovalno. „Pojdem jaz, mene ni škoda. Ti moraš skrbeti za otroka. Kdo bi drugi skrbel?“

Tinka je povešila glavo. Komaj slišno in z drhtečim glasom je vprašala:

„Kaj je rekel?“

„Kdo?“

„On — Francelj. Drugi me ne brigajo.“

Starka se je še bolj sključila in brskala ž železom po žrvjavi.

„Lopov je, grd lopov,“ je kriknila naenkrat hipoma.

Takoj pa je nadaljevala tiše in hlastneje:

„Da ni otrok njegov, je dejal. Da ni nikdar občeval s teboj, da te komaj pozna po imenu. In da ga toži, ako hočeš kaj imeti in ako ga moreš. On bo z mirno vestjo prisegel in dokazal, da ga loviš samo zaradi njegovega premoženja. Da bi rada na njegove stroške hranila tujega pankrta.“

Tinka je poslušala mirno, nič ni kazalo razburjenja v njeni notranjščini. Samo parkrat so se krčevito dvignile njene prsi in zopet naglo upadle.

„Dovolj je že prisegal po krivem meni,“ je dejala nato, kakor bi govorila sama sebi. „Ne bo mu treba prisegati več, pri sodnji si ne bom iskala pravice. Dokler so te moje roke zdrave, ne bo drugi redil in vzgajal mojega otroka. S tem je vsako nadaljnje prerekanje končano. Jaz mu odpuščam, odpusti naj mu tudi Bog.“

Starka si ni upala pogledati hčere. Kolikor ji je dopuščala starost, se je naglo izmotala z ognjišča.

„K Mici stopim po seno,“ je dejala kakor v veliki zadregi in je izginila skozi duri.

Tinka je sedela nekoliko časa kakor okamenela. Ko se je zopet zavedela, se je sklonila nad dete, ki je bilo odprlo svoje modre oči in se nasmehnilo. Kakor bi se bilo odprlo nebo. Še nižje se je sklonila in ga poljubila na ozko čelce.

Hipec potem je viselo dete na njenih prsih. Tinka se mu je nasmehnila skozi rosne trepalnice . . .

III.

Bilo je v začetku julija letošnjega leta, dobra tri leta po opisanih dogodkih. Zopet se je svetila Jelovina v vsem svojem sijaju, bolj kot kadarkoli prej jo je bilo vzljubilo solnce in jo oblagodarjalo. Po polju je valovalo dozorelo rumeno žito in se klanjalo nizko proti tlom, polno težkega klenega zrnja. Na drevju so rdela jabolka in rumenele hruške. Polne so bile veje, da so se šibile. Kamor je pogledalo oko, povsod se je obetala bogata letina. Vsako srce se je moralo vzradostiti ob pogledu na to krasoto; kako naj bi je ne bilo veselo srce onega, ki je imenoval vse to svoje!

Vedrega čela in z veliko zadovoljnostjo je stopal dan za dnem stari Jelovčan po obširnem svojem posestvu. Njegova prejšnja redkobesednost ga je bila zapustila, šalil in norčeval se je sedaj z delavci ob vsaki priliki. V obilnem številu so robotali pri njem od ranega jutra do poznega večera. Pozabil je bil nekoliko na svojo starost, ki je bila zlasti zadnjo zimo prav občutna, in se je sedaj toliko bolj veselil svojega življenja. Vsega mu je dal Bog obilno in dobro in udobno so potekala njegova stara leta.

„Sedaj bo pa čas, da se oženiš, Francelj,“ je dejal nekega dne pri večerji svojemu sinu. „Izročim ti gospodarstvo pod gotovimi pogoji, kadarkoli hočeš, samo da si poiščeš primerno nevesto. Kakor si boš postlal, tako boš ležal. Dozdaj si bil v tem oziru pameten in tudi iz one kočljive zadeve si se izmotal pred tremi leti brez posebne nesreče, nič ti ni torej na poti do sreče.“

Francelj je zardel, ko ga je oče spomnil na dogodek, ki bi ga bil najrajši pozabil za vedno. A to je šlo hitro mimo njega ob misli, da bo v kratkem gospodar vsega tega lepega premoženja, po čemer je hrepenel že tako dolgo in silno. Zato je dejal:

„Ne bojte se, oče! Pamet se me še drži in brez vašega dovoljenja ne vzamem nobene.“

To je staremu laskalo.

„Ali imaš že kaj izbranega?“ je vprašal počasi in poškilil po strani proti sinu.

„Morda, oče.“

„No?“

Sin je nekoliko pomolčal. Oče je čakal in bobnal s prsti po mizi.

Ko le ni bilo odgovora, je oče zopet dvignil glavo in dejal:

„No?“

„Anka Planinčeva je,“ je odgovoril sedaj Francelj hlastno.

Očetu se je zasvetilo lice.

„Ni napačna . . . kakor mi je znano, je pridna in stari Planinec ima povrhu vsega še mačka v skrinji.“

„Še več ima Planinec, kakor si mislite,“ je dejal Francelj. „Anka mi je sama povedala.“

„Toliko bolje, fant,“ se je zasmel Jelovčan. „Torej kakor hitro spravimo letino, pa se bo naredilo.“

Dolgo sta se še razgovarjala oče in sin. Bilo je že pozno ponoči, ko sta bila popolnoma dogovorila vso zadevo in se zedinila, kako se bo pri notarju svoječasno napravilo potrebno pismo.

Topla noč je bila zunaj in mesec je svetil, da se je videlo daleč po okolici. Francelj je stopil na prag, ni se mu hotelo spati, prepolno je bilo danes njegovo srce.

Na koncu vasi se je dvigala enonadstropna Planinčeva hiša, vsa oblita od mesečine. Vabila ga je bliže in Francelj se ni dal prositi. Lahkih nog in lahkega srca je krenil tja. Anka je še pospravljala po hiši in se razveselila njegovega prihoda.

Ko se je poslavljaj, je stopila z njim do praga, podala mu roko v slovo in ga še vprašala:

„Torej kdaj bo, Francelj?“

„Hiteli bomo, Anka. Koncem septembra bo že tvoje solnce obsevalo sedaj tako puste prostore v naši hiši.“

Pri teh besedah se je nenadno spomnil, da jih je skoro v enaki obliki izgovoril že dostikrat v prošlih časih neki drugi. Sitna, neprijetna se mu je zazdela ta misel sedaj na tem mestu. Naglo je stisnil Anki še enkrat roko in odhitel proti domu.

Na ovinku mu je nehote splul pogled tja gori proti robu temnečega gozda. In zdelo se mu je, da stoji tam na jasi ženska postava, davno znana, davno pozabljena, in da ga kliče.

Stresel je z glavo, sunkoma, kakor onega nedeljskega večera, ko je ob solnčnem zahodu hitel od Tinke. Toda sedaj ni zavriskal, tiho kakor tat se je priplazil domov in izginil v svoji sobi. —

IV.

Na velikem dvorišču za glavnim poslopjem na Jelovini so zidali nove hleve. Prejšnji so bili premajhni in preozki, premalo zračni, zatohli. Francelj je hotel posvetiti večjo skrb živinoreji, zato jih je trebalo razširiti. Nova gospodinja je morala dobiti kolikor mogoče največ novega, preurejenega, da bo večje njeno veselje, da se bo povzdignila njena samozavest. Veselo je šlo delo izpod rok; delavcev je bilo dovolj, poslopje je kar vidno rastlo iz tal, dvigalo se više in više. V dobrem tednu bo že pod streho, ako pojde po sreči. Pela so kladiva od jutra do večera, naposled so vozovi obloženi z opeko, z lesom, s peskom in drugo pripravo, črtali globoke sledove v mehko travniško prst.

Francelj je stal visoko na odru in zrl po okolici. Krasen dan je plul nad to krpo domače zemlje. Vse se je iskrilo in svetilo naokoli, kipelo kakor šampanjec, vzdihalo in pelo, klicalo in vabilo. Kakor zamaknjen je stal Francelj. Njegovo srce je bilo vedno dovzetno za naravne lepote, a danes se mu je videl ta svet še posebno vreden velike ljubezni in obožavanja. Zazdelo se mu je hipoma, da je samo s tem krajem združena njegova sreča in z nobenim drugim več.

Toda, kaj je to? Visoko v zraku je nekaj zašumelo. Kakor peket bližajočih se konjskih kopit, ropot oddaljenih težkih vozov, žvenket mečev, bobnenje topov, jok in vpitje in stok, ječanje tep-tane zemlje.

„Ali res ni nič?“

Plaho se je ozrl Francelj okoli sebe. Odkod naenkrat ta nenadna domišljija? Sama obsebi? Ali se mu sanja podnevi, ob solnčnih žarkih in njih pohotni toploti?

Spodaj je stal pismonoša.

„Vojska, gospod Francelj.“

Francelj je drevil navzdol. Okoli sela so se zbirali delavci, izprva radovedni, potem plahi obrazi. Odletelo je kladivo na stran, zaropotala opeka po tleh. Z dolgimi koraki sta hitela dva orožnika proti vasi, tiho kakor nočni senci.

Jaka je delil pozovnice.

„Ali takoj, Jaka?“

„Takoj!“

Topo so zrli obrazi v črne črke, skoro vsak izmed njih je držal v roki usodepolni list in ga motril z izbuljenimi očmi.

„Ta je za vas, gospod Francelj.“

Francelj ga je vzel in se molče obrnil. Ko ga je prebral, je dejal:

„Pridite za menoj vsi, ki morate oditi, da vam izplačam za-služek.“

Tedaj se je zopet pojavilo življenje v njih udih. Kakor na povelje je zaorilo hkratu iz vseh grl:

„Živel naš cesar Franc Jožef Prvi! Živela domovina!“

Visoko v zrak so leteli klobuki, lovile so jih nastavljene roke, lučale kvišku in jih zopet ujemale.

Čez nekoliko hipov je stalo novo stavbišče tiho in samotno, nič se ni genilo ob njem.

Na vasi pa so prepevali fantje . . .

* * *

Posamezni in v gručah so prihajali fantje in možje, s kovčegi, s culami, pa tudi brez vsake prtljage, kakor bi se šli izprehajat. Med njimi žene in deca, starci in dekleta. V Matjaževi gostilni so se shajali; pred njo je stal pripravljen voz, ves v zelenju in cvetju, bujnem, žarečem, posajem okoli in okoli s trobojnicami; med njimi na sprednjem sedežu cesarska zastava, po lahnem vetru vznemirjena. Vpoklicanci, glasni in žarečih obrazov, žene tihe, tesno se privijajoče odhajajočim, deca kakor negodna piščeta, sileča pod gorke perotnice. Zakaj? Čemu? Nihče bi ne vedel povedati natančno. Odkod nevarnost? Morda pa le nič ni; preden izide solnce drugič, se vse razjasni, se vse poleže. Čemu torej razburjenje? Vriskajmo, fantje, možje! Juhuhu . . . Pojmo, deca! . . .

Fantje po polj' gredo,
žvižgajo in pojo . . .

Krčmar, zapri svojo botego in kreni za nami . . . Predebel si, pujs, pa se bojiš . . . Že sama misel na krvco, ki ni za klobase, te vznemirja . . . Pijmo, bratje! Cin, cin . . . še enkrat . . . cin, cin . . . Čemu tarnaš, žena? Še smo tukaj. Kdaj smo se še bali? Kdaj je še sovražnik videl slovenskih fantov pete? Uraá, uraá! . . . Sin, glej očeta, vtisni si v spomin njegov obraz! Vesel je, kakor bi šel na ples in na pir. Čuj, banda svira, banda svira, Jelačić maršira. Ko dorasteš, pojdeš z mano. Skupaj se bova borila, ramo ob rami, sin . . . Dekle, ali bi hotela sedaj škarto? Škarto, á? Živio, punce!

Iz zvonika se hipoma oglasi zvon. Rezko se razlegne njegov glas po vzduhu, zavalovi po okolici, po širni planjavi. Kaj je to? V cerkev, fantje, možje! V cerkev, žene in dekleta in deca! Vsi. Čemu? Kaj vprašuješ? . . . Dolga procesija se gneta na grič, široko so odprta cerkvena vrata . . . Na kolena, otroci! Orgle zabučijo, zablestijo srebrni lasje župnikovi, odpre se tabernakelj. Kakor solnčni žarek zasije iz njega zlato . . . Tihota . . . Bog z vami, otročiči! Vrnite se vsi, prav vsi, ovenčani, zmagoslavni. Bog čuvaj domovino!

V ozadju je stal Francelj tik krstnega kamena. Čudno je kipelo v njegovih možganih, razumeti niso mogli, kaj se je zgodilo. Boleči so bili, pekoči. Ali je to še tisti svet kot je bil včeraj? Ali sije še tisto solnce, tisto toplo, rumeno solnce? Saj so samo sanje, samo grozne, mučne sanje. Sedaj naj bi pustil Jelovino, blestečo, v svatovsko oblačilo se opravljajočo? Ne, nekdo se norčuje iz njega . . . norec iz blaznice . . . Skrit up se plaho dvigne v prsih, a takoj za njim že sili više in više blazna misel, da se kri trdi v žilah:

Res je, Francelj . . .

Natlačen voz oddrda. Žene, dekleta, deca, vse teče zraven njega, se drži lojtrnic, rok, predpasnikov in kril. Težko sope, prsi hropijo . . . Zaostane prvi, drugi, tretji . . . se odtrga gruča kakor plaz nad cesto . . . vzduh pretrese bolesten krik . . . tresoče roke se zarijejo v lase . . . Voz ropoče dalje, dviga se prah, v prahu pojema petje in vriskanje . . .

Na lastnem koleslju se je odpeljal Francelj z očetom. Malo prej je stopil iz Planinčeve hiše bled in prepadel. Anka ga je spremila do voza.

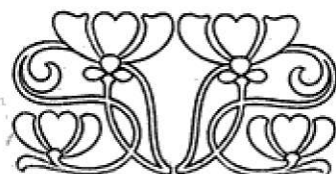
„Morda še kedaj, Anka, ali pa —“

Zapel je bič. Odtrgala se je s silo.

„Nikdar, nikdar več,“ je dopolnil Franceljnov stavek njen notranji glas, trdo in neusmiljeno.

Zaklenila se je v svojo sobo in ni je bilo več na izpregled tisti dan.

(Konec prihodnjič.)

Josip Hrastar:

Izza zadnjih dni.

V.

Bledorumena svetloba se je razlila po mestnih strehah tistega avgustovega dne. Polzela je navzdol in se zapletla v vrhove zaprašenih kostanjev na prostranem trgu. Rumenele so velike hiše, rumenela v ozadju ulica, rumenele glave valujoče množice. Kakor skozi okajeno steklo je sijalo jutranje solnce izza pajčolanastih, vzhodno nebo zastirajočih oblačkov.

Pod kostanji je stala stotnija, odpravljena na odhod. Pisano cvetje na čepicah, sveže kite na prsih, cvetje na jeklu ob bokih, cvetje iz svetlikajoče se cevi nad ramami. Božji grob sredi zapuščene in molčeče katedrale na Veliki petek.

Množica se pogovarja poluglasno, odsekano, nerazločno. Kakor bi šumeli ti glasovi nekje za mestom, bi se oddaljevali, izgubljali. Reka, grgrajoča, poslavljaajoča se od solnca, izginjajoča v podzemstvu,

Stotnija se ureja, narednik čita imena poedincev, nobenega ne manjka. Postaren rezervni poročnik, v civilnem poklicu gimnazijski profesor, hodi pred fronto gori in doli. Njegove dobre modre oči zro zamišljeno čez to pestro množico nekam v daljo. Iščejo in se čudijo, da ne najdejo. Njegova levica objema držaj sablje, prvič v življenju nabrušene. Kaj bo ž njo? Še muhe ni ubil nikdar, potrpežljivo jo je odpodil, ako mu je sedla na že razredčene lase. Oj ljudje, siromaki! In vendar se ne boji ničesar in nikogar. Samo preblizu je še njegov dom, tam za tretjim gričem. Preveč ga še oveva vonj po domačem zatišju, preveč ga še dosega glas njegovega edinca, kobacajočega še po vseh štirih po svetli in prijazni sobi z razgledom na vrt, kjer je še pred nekoliko dnevi, nič hudega sluteč, trebil zarastle gredice. Vse je še preblizu, preživo. Ko mine to, ko bodo vmes gore in doline, reke in potoki, nepregledne daljave in gozdovi, tedaj ga mine ta mehkoča, tedaj bo junak kakor drugi, velik in močan, trd in neizprosni. Ali je res? Ali ni to samo prevara? O domovina, v tem ko se odmikaš, si v resnici srcu samo še bližja. Kaj ne, gospod profesor? In ako bi tega ne bilo, bi ne bilo junakov . . .

Rezko povelje, puške se zablešče v solncu, se dvignejo od tal na rame. Prsi se izbočijo, mišice napnejo, kakor vzdignjena vrsta za vrsto.

Opazujoča in čakajoča množica se zgane, zadnji pritisnejo naprej, prazni prostor med njo in med fronto se oži. V naglici se stiskajo roke v zadnji pozdrav. Odhod se bliža neizprosno.

V zadnji vrsti na desnem krilu stoji Francelj. Štirinajst dni je že, odkar se je ločil od doma. Kdo bi ga tako hitro spoznal sedaj v tej obleki? Vsi so si podobni, kar jih je tukaj, vsi zagoreli, žilavi, razlika je samo v velikosti.

Nekdo ga narahlo potegne za rokav. Francelj se ozre. Droben obražček mu zre smehljaje nasproti, dvoje nežnih ročic se dviga proti njemu.

„Kdo si, deklica mala, ki me pozdravljaš v tem trenutku?“

„Ata, ata,“ vzklika otrok in sili k njemu, vsemu ovenčanemu.

Francelj se strese in se ozre kvišku. Vsa kri izgine hipoma iz njegovega obraza in sili k srcu. Nerazločna čustva se ga pollaščajo.

Pred njim stoji Tinka, lepa, življenja polna.

„Ne zameri, Francelj! Nisem mogla drugače. Peš sem prišla in prinesla otroka. Vsaj sedaj te mora spoznati. Ni te še videla nikoli, Bog ve, če te bo še kdaj. Zbogom, Francelj, ne zameri. Bog te privedi nazaj zdravega!“

Francelj ne ve, kako se godi ž njim. Nehote, proti lastni volji se mu iztegnejo roke in dvignejo otroka kvišku. Njegova usta se za hipec približajo drobnemu čelcu.

Tinka stoji omamljena, blažen smehljaj kroži okoli njenih usten . . .

Povelje zadoni, Francelj stoji zopet trdo in nepremično. Vrste se okrenejo in premaknejo, trdo stopajo po ulici. Prav poleg Franceljna na desnici stopa profesor s čudovito milim izrazom na bledem licu.

Na koncu ulice črni kolodvor, na široko so vanj odprta stranska velika vrata. —

Stotnija se je vkrcavala. Dolga vrsta železniških voz je črnela daleč v ozadju na tiru. Kakor globoka žrela so požirala odprta vrata posameznih vagonov moža za možem, oddelek za oddelkom. V nekoliko minutah so požrla vso stotnijo. Tu in tam se je pokazala pri oknu glava, nad njo druga, v ozadju tretja in četrta. Iztezale so se roke po čašah penečega piva, ki so ga v brzih skokih donašale smehljajoče natararice. V vagonih je cepetalo, zbijale so se šale. Zapela se je pesem, tu domača, tam tuja, malokje posebno ubrana. Razne narodnosti so se mešale in prelijale, sklepala so se znanja in hipna prijateljstva. Vse na eni poti, vse proti enemu cilju

Kam? Oblak ne ve in val ne kam . . . Stroj sopiha, oblak dima se dvigne visoko proti solnčni luči, za njim drugi še višji in temnejši. Železje zaklopoče, odbijači udarijo trdo drugi ob drugega in počasi, kakor velikanska črnosiva kača se vije vlak dalje. Vriskanje, vpitje se podvoji, skozi vsako odprtino silijo roke, mahajo robci in čepice. Bog z vami, junaki!

Izprva se vije vlak mimo dolge vrste mestnih hiš, kmalu samo še mimo posameznih napol zapuščenih dvorcev, mimo otožnih kmetiških gospodarstev, nazadnje po pusti dolgočasni planjavi brez studenca in drevesa. Dalje, dalje. Kakor iz tal vstajajo posamezne postajice, vdirajo se čez nekoliko hipov zopet v tla. Tišje in tišje postaja po vozovih.

Francelj sloni pri zamreženem oknu. Današnji dogodek ga vznemirja. Čemu je prišla? Kaj je nameravala? Ali je bilo to potrebno, sedaj po tako dolgem času, ko je bilo že vse pozabljeno in pokopano? Razumeti ne more, kako je postal hipoma tako mehak, kako ga je mogel tako zavratno napasti slaboten trenotek. V dno duše se sramuje te svoje hipne, nerazumljive slabosti. Izdal se je sedaj, pred vsem svetom je takorekoč priznal, da ima ta otrok nekaj pravice do njega. Ko se je prej tako trdovratno branil najmanjše misli na to žalostno zadevo. Kako ga je prekanila, kako je znala izrabiti sedanje njegovo stanje ta ženska.

Misli se mu vedno bolj mešajo, trpka neenaka čustva ga prevladujejo. Pred njim vstaja Jelovina, okoli njega se suče Anka, odnekod se približuje Tinka. Očetov glas mu zveni na ušesa: „In tudi iz one kočljive zadeve si se izmotal pred tremi leti brez posebne nesreče.“ Ako bi bil danes oče videl njegov sramotni poraz, kaj bi storil?

V tem hipu se mu zazdi, da ga je nekdo potegnil za rokav. Obrne se naglo, a nobenega ni za njm, tovariši čepe na svojih prostorih in dremljejo.

Vlak sopiha dalje, dalje v črno neprodirno noč.

Francelj se stisne v kot in zamiži, sili se, da ne bi mislil ničesar, prav ničesar. A ko se komaj nekoliko umiri, ga zopet nekdo potegne za rokav. Otročji glas bije na njegova ušesa.

„Ne bo mi dal odslej več miru ta otrok, vedno me bo vlekel za rokav,“ si šepče Francelj in nova plahost lega na njegovo bolno dušo.

Vlak sopiha dalje, dalje, vedno temnejša noč se pogreza na poljano . . .

VI.

Silno, kakor na jugu pripeka solnce. In vendar smo visoko na severu, blizu ruske meje. Kakor daleč sega oko, povsod prod in pesek in za njima močvirje, umazano, bičevnato, globoko. Le s silno težavo se pomika naprej stotnija, se pogreza, izkopava, zaostaja in se zopet zaletava. V oddaljenosti blišči nasproti smrekov gozd, med njim se meša listnata bukovina. Tam bo bolje, do tja treba priti, naj velja, kar hoče. V debelih curkih teče znoj po začrnelih in zaprašenih licih, kakor med mahom studenec, izginja v ščetinastih bradah sopihajočih vojakov. Vedno hujša in neznosnejša je vročina, vedno težji so telečnjaki in nahrbtniki... Hvala Bogu, vendar enkrat v gozdu! Nizko se klanjajo smrekove veje, lahen vetrič se lovi po njih. Ah, kako hladi! Samo trenotek na mehka tla, na svilnati mah, in nove moči se naberejo... Počitek? Kdo bi sedaj mislil nanj? Dalje, deca, dalje... dalje!...

Krvavordeče zahaja solnce, zadnji rob zatone in že se spuščajo pošastne sence na daljno planjavo. Na obzorju temni siromašna vas, za njo nekoliko napol podrtih kmetij. Tam je za nocoj cilj pohoda, do tja treba priti.

Stotnija se ustavi, odlagajo se telečnjaki, nihče ne misli na jed, samo počitka, počitka! V naglici se napravijo šotori, vojaki poležejo po tleh. Francelj je srečen, ni mu treba na stražo. V kmetiški hiši se zarije v seno in sladko prespi do ranega jutra. Ko izleze iz svojega zatišja, vidi, kako se odtaka debela rosa s šotorov. Noč je bila tiha in svetla, a strupeno mrzla. Vojaki so bili trdi, premrli. A nihče ni tožil, skoro veseli izrazi so se zrcalili na resnih obrazih.

Kje bi bilo dobiti kaj hrane? Francelj pretakne vso zapuščeno hišo, povsod vse prazno, vse golo. Kmet je vzel s seboj, kolikor je mogel, ko se je pripravljal na beg. Nazadnje vendar najde v skritem kurniku nekoliko jajec. Oj, kako dober in izdaten zajtrk!

Še preden izpije zadnje jajce, zavrišči v taboru: „Deca, ples se prične.“ Kakor bi trenil, je vse pokoncu, v trenotku je pripravljena stotnija na boj. Tihota okoli in okoli, svet trenotek. Na iskrem belcu se pripodi od nekod višji častnik. Konj se spenja in peni. Od ust do ust se širi novica: Sovražnik je v neposredni bližini, kakor listja in trave ga je, v veliki premoči je pred nami. Naši so v stiski, omagujejo, na pomoč!

Šum raste in se bliža. Franceljnu utriplje srce močnejše, sliši ga skoro. Prvič bo sedaj v ognju. Od trenotka do trenotka raste

razburjenje, raste pričakovanje, vedno večje, vedno silnejše. Ali se bojiš, Francelj? Kaj še, o strahu niti sence, samo pričakovanje, pričakovanje. In v tem pričakovanju samo ena velika misel: Naprej, naprej!

In res že gre naprej, naglo, hlastno. Zaostala je vas, zaostalo drevje, zaostalo vse, kar se je stavilo na pot. V trenutku je stotnija sredi bitke, v najljutejšem ognju. Nepopisen, grozen šum, glava hoče počiti, ušesa bole, srce se krči. Kroglice žvižgajo, sikajo, strojne puške regljajo, granate basirajo v tem groznem koncertu. Vedno nanovo, vedno huje. Sodnji dan.

Naprej, naprej! Na desni in levi padajo fantje kakor snopi. Eden vrh drugega, kupi se kopicijo. A kdo bi se brigal za to! Naprej, naprej!

Vendar se je treba ustaviti, sovražnik čepi v varnih rovih, njegova žetev je preobilna. Napravite rove, fantje! Vse se vrže na zemljo, koplje rove. Od tukaj se bo dalo dobro meriti, vsaka krogla bo zadela.

Francelj leži iztegnjen v svojem rovu. Nizko se pritiska glava k zemlji, k cevi; roka je mirna, kazalec desnice pritiska mehanično in enakomerno na puškin jeziček. Krogla za kroglo žvižga iz cevi, išče cilja. Čk, čk, se zarijajo nasprotne kroglice v zemljo pred njim, visoko v zraku zabasira granata in se razpoči nedaleč na levi. Nekaj dreves odleti v zrak, med vejami se mešajo odtrgane roke in noge, visoko gori se dvigne nekoliko odtrganih glav in telebne zopet navpično na zemljo. Kri se zbira v mlakah, šum raste, še vedno raste. Čudno. V tem groznem metežu, v tem peklenškem vrišču se Franceljnovi misli hipoma odtrgajo od sedanjosti in z neodoljivo silo se mu posili v spomin domači kraj, daljna Jelovina, lepa in blesteča. Francelj, kje si? Črna smrt pred taboj in okoli tebe, in ti sanjaš? . . . Napol v ekstazi, napol v nezavesti se nekoliko dvigne. Glava in levica se prikažeta iz rova. V tem hipu se zave, se zdrami iz sanj. Mimo njegovega ušesa je zažvižgala krogla, druga je prevrtala levico, ki se ni bila premaknila nikamor. Kolikor mogoče hitro se zopet stisne v rov, v varno zavetje . . .

VII.

Jesen. Okoli Jelovine je vse pusto in prazno, pospravljeni so poljski pridelki, veter brije skozi obrane jablane in hruške. Vrabci silijo na skedenj in v svisli, prvo listje rumeni in odpada.

Stari Jelovčan pripravlja na dvorišču koleselj. Sina Franceljna gre čakati na kolodvor.

Mimo gre krčmar Matjaž, zlovoljen in postaran.

„Kako je Franceljnu, Jelovčan?“

Starec pogleda topo gostilničarja in pravi:

„Kako naj bo? Bomo videli.“

Čez četrť ure se odpelje koleselj, po tisti poti kakor pred dvema mesecema. Ob enajstih dopoldne je že v bližnjem mestu na kolodvoru.

Na ovinku se prikaže vlak. Počasneje vozi kakor v prošlih lepih časih. Starec stoji tik proge, pričakujoče zrejo njegove oči vlaku nasproti. Roke podrhtevajo, v prsih se vzdiga up in strah. A vse nadkriljuje veselje, da se vrača sin živ domov. Na daljši dopust, kakor je pisal.

Vlak se ustavi. Iz zadnjega voza hiti nekdo proti starcu. Ustavi se pred njim.

„Komaj sem te spoznal, Francelj,“ vikne starec in se nagne proti sinu.

Francelj ga objame z desnico med tem ko tiči levica v belem, od vratu navzdol visečem povoju.

„Menda ni prehudo, Francelj,“ opomni oče in kaže na sinovo levico.

„Ne, oče . . . dobro je.“

Starec se oddahne. Molče gresta proti izhodu, molče sedeta na voz. Svetla kobilica potegne, in naglo in veselo driči voz navzdol po beli cesti.

Že blizu doma vpraša oče:

„Kako dolgo ostaneš doma, Francelj? Koliko so ti dali dopusta?“

Francelj se bridko nasmehne.

„Nič več ne pojdem nazaj, oče.“

Starec ga neverjetno pogleda.

„Mar bo kmalu vojske konec?“

„To je v božjih rokah, oče.“

„Torej?“

Francelj se nagne proti očetu in pravi tiho, skoro šepetajoč:

„Oče, vaš sin je brez leve roke.“

Starec odpre nehoťe usta, toda nobene besede ni iz njih. Roka se dvigne, bič zažvižga visoko po zraku in neusmiljeno pade na hrbet kobilin . . . Naglo beži kobilica, kakor ptica pod nebom.

Francelj pa začne pripovedovati vse dogodke, ki so drevili mimo njega v zadnjih časih. Nazadnje pristavi:

„Kaj sem dolžan otroku, ki sem ga zatajil pred svetom in pred vami, oče? . . . In njej?“

Starec se je zamislil. Šele čez dolgo je pokimal z glavo in dejal: „Kakor je božja volja.“

Franceljnu so se olajšale prsi, oddahnil se je.

„Tega trenutka sem se bal,“ je dejal nato skoro slovesno, „a šel je mimo mene po sreči. Hvala vam, oče!“

Čez nekoliko hipov je še pripomnil:

„Kako je to žalostno, da nas mora šele nesreča ublažiti in napraviti iz nas ljudi. Ali bi ne bili lahko še veliko boljši in blažji v sreči?“

*

Po vasi gre novica od ust do ust, da bo zagospodinjila Tinka na Jelovini še pred letošnjim adventom. Vidka pa je že sedaj skoro stalni gost v hiši Jelovčanovi in njen glas oživlja prej tako pusto hišo, kakor da bi zveneli iz vseh kotov srebrni zvonci.

Karel Dolenc:

Ob koncu leta.

Kedaj ste odšli, vi dnevi dolgega leta?
 Kedaj ste odšli z vso svojo obilno bridkostjo,
 kedaj ste odbežali s skopo svojo sladkostjo? —
 Vsa zemlja tam zunaj je z belim prtom odeta —
 a ni li še včeraj pod oknom bezeg cvetel?
 A zdaj, glej, je gol ves, ves mrtev, oledenel.
 Ni včeraj še gnezda dvojica lastovk nosila?
 Kdaj se poslovila, kdaj se je na jug preselila?
 Ni hčerka sosedova še predvčerašnjim pela?
 A včeraj zbolela in legla, čez noč je zvenela.
 Zdaj v grobu leži . . . Kak čas beži, beži!
 In vse mineva . . . In smrt kosi, kosi!
 I mene čez noč morda pokosila bo,
 in prej, kot sanjam, poneso me v hladno zemljo . . .

